

Людмила СЛАВОВА, д-р філол. наук, проф.

КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ORCID: 0000-0001-8035-1801

Марина ВОЗНА, канд. філол. наук, доц.

КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ORCID: 0000-0001-6339-93

**ЕТНОКУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА
ІСТОРИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ:
ЗІСТАВНИЙ ТА ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ АСПЕКТИ
(на матеріалі історичних термінів античності
та давньоруського періоду)**

У дослідженні розглядаються зіставний та перекладознавчий аспекти історичної термінології англомовних та україномовних наукових текстів, присвячених опису античного та давньоруського періоду української історії. Визначено різні класи зазначених термінів з особливим наголосом на тих одиницях, що є етноспецифічними. Проаналізовано різні підходи до відтворення українських термінів англійською мовою шляхом зіставного аналізу номенів історичних понять у досліджуваних текстах. Автори наводять власні переклади низки етноспецифічних термінів та пропонують виділення з перекладознавчого погляду двох великих груп серед термінів історичної науки: історичних термінів універсального характеру і історичних термінів-реалій.

Ключові слова: *давно-руський період, історична термінологія, термін-реалія, онім-реалія, еквівалент, комбінована реномінація, описовий переклад, аналоговий переклад, адаптоване транскодування.*

Постановка проблеми. Галузевий переклад та пов'язаний з ним розвиток галузевих терміносистем у парі мов англійська та українська належить, безперечно, до одного з найдинамічніших напрямків розвитку українського перекладознавства, що зумовлено швидкими темпами науково-технічного прогресу і збільшенням обсягів обміну науковою інформацією між різномовними науковими спільнотами. Тому науковий англомовний і україномовний дискурс та фахові мови стали об'єктом дослідження багатьох українських лінгвістів та перекладознавців.

Загальновизнаним серед них є погляд, що найпершою характерною ознакою будь-якого наукового тексту є саме наукові терміни, об'єднані в терміносистеми певних наукових дисциплін, які є об'єктом дослідження відносно нової академічної дисципліни термінознавства. «Науково-технічна термінологія – широкий та інтенсивний розвинутий шар лексики, що активно взаємодіє з іншими шарами словникового запасу мови, в першу чергу із загальновживаною лексикою. Тому вивчення закономірностей утворення термінологічної лексики, її структури і семантики є одне з важливих завдань сучасної лінгвістики, в т.ч. й перекладознавства» [3, с. 37]. Під термінами треба розуміти, насамперед, «спеціальну лексику, яка обслуговує конкретну галузь науки чи техніки» [там же]. З цього логічно випливає, що термінологія існує на стикові наук, насамперед, лінгвістики та тієї конкретної наукової дисципліни, яку вона обслуговує. Адже саме остання наповнює семантикою конкретний термін, надаючи йому чітку дефініцію, що відповідає певному поняттю. Без розвитку понятійного апарату конкретної наукової галузі неможливий і розвиток галузевих терміносистем. Крім того, розвиток галузевого термінознавства залежить значною мірою від статусу наукової дисципліни, до якого можна включити її значимість для задоволення цивілізаційних потреб людства або його окремих соціальних груп, локального чи міжнародного характеру, її відкриттів та винаходів. Ці фактори напряму впливають на кількість наукових публікацій в певній галузі та кількість перекладів, що здійснюються з мови на мову, а також інших видів міжмовної наукової комунікації, які й утворюють науковий дискурс певної дисципліни.

Для перекладачів у цьому зв'язку важливе значення набуває не тільки наявний корпус текстів іноземною мовою, але й наявність достатнього числа паралельних текстів, які дають можливість уточнити значення певних термінів (співвіднесення з певним поняттям), побачити системність і сферу їх вживання, наявність/відсутність термінологічних синонімів та особливості їх вживання в певних контекстах, наявність додаткових експресивних значень, зіставити різні перекладацькі рішення щодо конкретної термінологічної одиниці.

Саме ці проблеми і постають перед перекладачами, які працюють з науковими історичними текстами, насичених відповідною галузевою термінологією. Прикро, але перекладної наукової літератури в

галузі історії існує значно менше, ніж в інших галузях. Український переклад солідних наукових праць чи збірок з англійської мови носить спорадичний характер [13], а з української – поодиноким, а тому говорити про існування корпусу паралельних текстів дуже складно, хоча, звичайно, існують енциклопедичні праці англійською мовою та наукові історичні розвідки про Україну [17; 18; 19] і переклад «Історії України» М. Грушевського [16]. Ще складнішою постає проблема з огляду на відсутність ґрунтовних перекладних словників історичних термінів. Треба також відмітити незначну кількість лінгвістичних праць щодо природи історичних термінів та їх класифікації. Переклад цього прошарку лексики дістав лише часткове висвітлення [7; 9]. Усе це зумовлює актуальність зіставного перекладознавчого дослідження вживання історичної термінології в англійських та українських наукових текстах, уточнення розуміння поняття «історичні терміни», їх категоризацію та способи перекладу.

Огляд літератури. У лінгвістичних та перекладознавчих працях можна зустріти декілька термінів, якими позначається велика група лексики, що визначає та виокремлює історичний науковий текст та художні тексти на історичну тематику. Це, насамперед, історичний термін, а також історизм та історична реальність. Перш за все, розглянемо, як співвідносяться між собою ці поняття і чи можна вважати їх синонімічними.

Незважаючи на різні критерії, за допомогою яких описується поняття «термін певної науки», більшість вчених погоджуються щодо принципових ознак наукових термінів, якими можна вважати: 1) дефінітивність, тобто «кожен термін співставляється з чітким окремим визначенням, яке орієнтує на відповідне поняття» [3, с. 38]; 2) відносну незалежність від контексту; 3) систематичність; 4) точність; 5) прагнення до однозначності в межах однієї терміносистеми; 6) відносну експресивну нейтральність; 7) конвенційність; 8) відповідність правилам та нормам загальної мови, в межах якої він існує, можлива синонімічність, необхідність короткої форми та милозвучності [3, с. 38]. Проте терміни не є ізольованими, незалежними, «відбірними» одиницями загальної мови, що мають характеристики, лише їм притаманними, а складають повноцінну частину загального складу мови. При цьому ті чи інші властивості слів набувають більшої визначеності, відповідають вимогам професійного спілкування і взаєморозуміння. Зважаючи

на це, можна говорити про переважний характер властивостей терміна порівняно із загальноживаним словом, а не про повну відсутність тієї чи іншої особливості в межах розрізняваних сфер мови; можна стверджувати про бажані якості термінологічної одиниці, але не можна вважати її неповноцінною чи непотрібною лише тому, що в неї відсутня ця якість, хоча даний термін давно використовується користувачами [3, с. 39]. Ця думка, висловлена Т. Кияком, про відносність характеру вимог до терміна, є особливо слушною щодо історичних термінів, де вимоги нейтральності, наявності чіткої дефініції та точності не завжди виконуються щодо певних термінологічних одиниць, але питання про їх належність до цього лексичного прошарку не підлягає сумніву.

Та сама лексична одиниця може функціонувати як термін у науковому тексті і як загальноживане слово в текстах, скажімо, художньої літератури. Проте останні завжди несуть у собі історико-культурну забарвленість, надаючи художнім творам певного колориту, пов'язаного з відповідною епохою та етносом. У словниках та енциклопедіях вони мають позначку «іст.», тобто історизм. Історизми – це слова або їх окремі значення (семантичні історизми), що вийшли з ужитку разом із позначуваними ними реаліями і не мають у сучасній мові синонімічних заміників. Це назви понять матеріальної культури (одягу, їжі, знарядь праці та зброї, грошей і т. п.), соціально-політичної сфери, професій, звичаїв та обрядів і т. ін. минулих епох: кобеняк, саламаха, рало, гаківниця, злотий, боярин, соцький, волость, зборня, панщина, ... дружина (військо князя)... [12, с. 180]. Разом із тим дана енциклопедія слушно протиставляє їх архаїзмам як назвам понять, що існують і в наш час, але були витіснені синонімами [там же].

О. Коваленко, яка досліджувала хронологічно марковану лексику історичних романів В. Скотта, так само розрізняє історизми та архаїзми і висловлює припущення, що правомірно й доцільно розглядати функціонування історизму в науково-історичному дослідженні, наприклад, у підручнику історії, як історичного терміна, який виконує ту ж функцію, що й терміни інших наук – конкретного називання історичних подій, явищ, понять [4, с. 60]. При цьому вона прирівнює поняття історизму та історичної реалії [5, с. 137].

Огляд літератури показує, що історизм як поняття не є чітко визначеним в лінгвістичній науці, де його можуть розрізнити чи ото-

тожнювати з архаїзмами. До такого висновку приходять і Л. Томіленко в статті «Історизми й історичні терміни: до проблеми розмежування»: «Розрізнення понять "історизми" та "історичні терміни" (як і загальнонавчіване слово/термін) є складною, суперечливою й остаточно невирішеною проблемою, оскільки і єдиного, повного та вичерпного визначення терміну на сьогодні ще не існує. Аналіз матеріалу засвідчує також, що історизмами називаються лінгвістичні поняття, які разом з архаїзмами мовознавці відносять до пасивної лексики. Проте коли мова йде про одиниці історичної науки, то розглянуті найменування, на нашу думку, можна кваліфікувати як її специфічні терміни, оскільки в них простежуються основні ознаки термінологічної лексики, а вчені-історики та лексикографи зараховують їх до історичної термінології» [10, с. 136].

Поняття реалії також не є однозначним і в різних цілях може тлумачитися по-різному. В українському перекладознавстві прийнято поняття реалії як перекладознавчої категорії, яка існує в бінарному співставленні двох мов – мови джерела і мови перекладу, що його визначила Р. Зорівчак в своїй основоположній праці «Реалія і переклад»: "Реалії – це моно- і полілексемні одиниці, основне лексичне значення яких вміщає (в плані бінарного зіставлення) традиційно закріплений за ними комплекс етнокультурної інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови-сприймача» [1, с. 58]. У цьому ж дослідженні вона вводить поняття термін-реалія [1, с. 69], яке вказує на існуюче співвідношення між реаліями і термінами як мовними знаками, що служать для вираження наукових понять певної галузі знань. «Їхня кореляція полягає в тому, що інколи термін збігається з реалією, тобто існують терміни-реалії» [там же]. Екстраполюючи цю точку зору на історичну реалію, доходимо висновку, що в перекладознавчому дослідженні поняття історичної реалії та історичного терміна не можуть бути тотожними. Історичний термін може існувати в одні конкретній мові, реалія ж – перекладознавча категорія, яка існує в бінарному протиставленні двох мов.

У світлі вищезазначеного в нашому дослідженні ми не будемо послуговуватись терміном «історизм» з огляду на його неоднозначність. Натомість розрізняємо поняття «терміни історичної науки» або «історична термінологія» як систему лексико-семантичних одиниць певної мови на позначення специфічних для історичної науки понять та «історичної реалії» як суто перекладознавчого поняття, пов'язаного з

бінарним протиставленням двох мов і жорстко неприв'язаного до функціонування в науковому історичному дискурсі.

Виклад основних результатів дослідження. Матеріалом дослідження послужили історичні терміни, вибрані методом суцільної вибірки з україномовних та англійськомовних наукових текстів, які описують один і той же період з історії України, а саме античність і давньоруський період. **Метою дослідження** є встановлення мовних репрезентантів одних і тих же історичних понять в різних мовах, а також визначення способів відтворення українських історичних термінів англійською мовою в тих випадках, де негерманське походження термінів не ставиться під сумнів. Крім того, в перекладознавчих цілях запропонована класифікація історичних термінів, без чого неможлива категоризація понять, які вони представляють і розуміння самого поняття «історичний термін» в цілому, так само як і створення двомовних словників історичної термінології.

Перекладознавчий аналіз опрацьованого мовного матеріалу показує, що перш за все, весь корпус історичних термінів можна умовно поділити на дві великі групи: 1) історичні терміни – реалії, 2) історичні терміни – не-реалії, до яких належать номени на позначення універсальних понять історичної науки, в тому числі інтернаціоналізми та калькована лексика. Під інтернаціоналізмом ми розуміємо слово, що виникло спочатку в одній мові і потім було з неї запозичене у більшість інших мов світу на позначення того самого поняття із повним або частковим збереженням своєї фонетико-граматичної форми, наприклад: *християнство* – *Christianity*, *хартія* – *charter*, *античність* – *antiquity*, *автократія* – *autocracy*, *монархія* – *monarchy*, *феодальний* – *feudal*, *поліс* – *polis*. Під калькою ми розуміємо запозичення, які були утворені шляхом покомпонентного перекладу частин основи або перекладу окремих частин складних слів чи словосполучень, наприклад: *родоплемянний устрій* – *tribal system*, *торгівельна факторія* – *trading post*, *археологічне джерело* – *archaeological source*, *давнє поселення* – *ancient settlement*, *обряди річного циклу* – *calendar rites*, *місто-держава* – *city-state*, *удільна роздробленість* – *feudal fragmentation*, *кревна помста* – *blood feud*, *союз племен* – *tribal federation*.

Ця друга велика частина історичних термінів викликає найменше труднощів у перекладі, оскільки поняття, які вона означає, є спільними для історії великих географічних ареалів. Такі універса-

лії мають відповідники в багатьох європейських мовах, які фіксуються словниками, наприклад: *вотчина* – *patrimony*, *хрещення* – *baptism*, *населення* – *populace*, *язичеський* – *pagan*, *скарб* – *hoard*, *точна копія* – *replica*, *поховання* – *burial site*, *облога* – *siege*, *меч* – *sword*, *метальний спис* – *javelin*, *зброяря* – *armoury*, *міжусобна боротьба* – *internecine*, *дань* – *tribute*, *колісниця* – *chariot*.

Часто для такої лексики характерне існування двох номенів для позначення одного і того самого поняття: власне інтернаціоналізму та його українського еквівалента слов'янського походження, наприклад: *домен (володіння)* – *domain*, *трон (престол, стіл)* – *throne*, *міністеріали (посадовці княжого двору)* – *ministerial functionaries*, *хроніка (літопис)* – *chronicle*, *трубадур (співець)* – *troubadour*, *турнір (серць)* – *tournament*. Безумовним є те, що переважне вживання термінів слов'янського походження, блискучим прикладом якого є монографія М. Ф. Котляра про княжий двір Галича [15], створює неповторну атмосферу давньої української історії й водночас несе додаткову інформацію лексико-семантичного характеру про специфіку цих номенів саме в українській історії. Тому деякі еквіваленти, що надаються словниками, слід вважати прикладами аналогового перекладу в силу специфічності позначуваних ними понять в різних культурах, наприклад: *боярин* – *feudal lord*, *князівство* – *principality/princely state*, *князь* – *prince*. Останній приклад цікавий тим, що основне значення англійського слова – це спадкоємець престолу, або правитель невеликих територій, підпорядкованих центральній владі. У давньоруському контексті князь – це самостійний правитель, монарх. Саме тому, очевидно, відповідники похідних слів та словосполучень, які містять лексему «князь», в англомовних джерелах та словниках містять інші, ніж «prince» лексеми, наприклад: *князювання* – *reign*, *князівство* – *province*, *княжий двір* – *royal court*, *князівська династія* – *royal dynasty*, *княжий палац* – *royal palace* [10, с. 5, 17]. Для низки інших можна запропонувати такі аналоги з англомовних текстів: *воняжіння* – *enthronement*, *воняжіння (як церемоніал)* – *inauguration*, *великий князь* – *grand prince*, *княжич* – *crown prince* або *heir apparent* (останній варіант є описовим перекладом). Для термінів, відповідники яких не змогли відшукати в англомовних джерелах, ми пропонуємо власний переклад шляхом комбінованої реномінації: *удільний князь* [15, с. 298] – «*udilny*» *prince*, *regional prince*; *служилий князь* [15, с. 299] – «*sluzhily*» *prince*, *a landless member of the Rurik dynasty in service of*

another prince, a prince for "hire". Останні два приклади є етноспецифічними поняттями, аналогів яких не знає історія інших народів, а тому вони належать до класу термінів-реалій.

До історичних термінів належить і дуже велика група онімів на позначення різних класів власних назв, яку вивчає ономастика. Ономастика є як мовознавчою, так і історичною дисципліною, адже вона вивчає власні назви, які є беззаперечною часткою мовно-культурної історичної спадщини окремого народу. Ономастика як спеціальна історична дисципліна виникла в результаті взаємодії досліджень з історичного джерелознавства і лінгвістики і, таким чином, оніми є об'єктом дослідження обох наук. Адже оніми несуть в собі інформацію про особливості іменованого об'єкта, історію як певного етносу, так і історичну епоху та географічний ареал, де ця назва виникла, народ, який створив цю назву, і мову, на якій вона була створена, так само як і зв'язки між народами на певних історичних етапах. Ця взаємопов'язаність європейської історії відбивається в існуванні онімів, характерних для історії не лише одного етносу, але й ширшого географічного ареалу, наприклад, східних слов'ян, Західної Європи, Середземного регіону. А. Зубко в цьому зв'язку пише: "Ономастичному матеріалу притаманні два види зв'язків. Перший із них – внутрішній, який відображає зв'язки онімів між собою в межах однієї мови, другий – зовнішній, котрий пов'язує окремі оніми з елементами лексики різних мов. При вивченні ономастичного матеріалу слід розрізняти органічні для даної мови власні імена, які зберігають свою «етимологічну структуру», і неорганічні для даної мови назви, котрі за давністю використання втратили свою «етимологічну структуру», або за походженням є іншомовними елементами і не мають відношення до основної мови» [2, с. 277].

Такі «органічні для даної мови власні імена» є етноспецифічними поняттями на позначення характерних саме для української історії понять. З погляду перекладознавства вони є онімами-реаліями і складають значну частину історичної термінології. А ті, які за походженням є іншомовними елементами на позначення різноманітних назв, відомих не лише давньоруській або українській історії, але й історії Західної Європи та світу і були запозичені в українську мову на різних історичних етапах, відбивають, умовно кажучи, універсальні принаймні для історії певних ареалів та регіонів поняття історичної

науки. Із погляду перекладу вони не є реаліями і складають другу велику групу ономастичних історичних термінів.

Ономастична група історичних термінів в нашій вибірці за чисельністю значно переважала інші. Вона включає різні класи онімів, які вивчає ономастика [6, с. 187; 11, с. 117]. Значна частина цих класів представлена і серед історичних термінів. Найчисельнішими є історичні топоніми та антропоніми. Менш чисельними є хрононіми – назви відрізків часу, теоніми та міфоніми – назви божеств та міфічних істот, ідеоніми та хрематоніми – назви об'єктів духовної та матеріальної культури відповідно, а також сувереноніми – назви держав, державних утворень, тощо.

Універсальні за нашою класифікацією історичні оніми, як правило, фіксуються словниками за винятком, в більшості випадків, імен історичних осіб і є усталеним номенами на позначення відповідних історичних понять. До них належать, наприклад, топоніми *Візантія – Byzantium*, *Мала Азія – Asia Minor*, етноніми *кельти – Celts*, *скифи – Scythians*, *візиготи – Visigoths*, *хозари – Caspians*, *монголо-татари – Mongols*, антропоніми *Тамерлан – Tamerlane*, *Innocent IV – Папа Іннокентій IV*, *Геродот – Herodotus*, хрононіми *латенська культура – La Tene culture*, сувереноніми *Золота Орда – Golden Horde*, хрематоніми *«Odyssey» – «Одисея» (твір Гомера)*. Під час запозичення в українську мову ці оніми здебільшого або пройшли адаптивне транскодування або були скальковані і під час перекладу не становлять особливої проблеми.

Зі звуженням ареалу, до якого дотичні певні історичні поняття та їх назви, складність перекладу зростає. Цікавим прикладом цього є топонім Північне Причорномор'я, що є важливим для античної та середньовічної історії України. Варіанти перекладу включають: *Northern Black Sea Coast* [20, с. 34], *Circum-Pontic Region [там же]*, *North Pontic area* [14, с. 257], а утворений від цього топоніма прикметник тяжіє до перекладу через давньогрецьке запозичення *Pontic*, наприклад: *Pontic colonies*, *Pontic Steppe*. Іншим прикладом є топонім Ольвія, який навіть у одного автора передається двома різними варіантами: *Olbia* або *Olviia* [20, с. 29, с. 40]. Останній варіант вказує на спробу автора відтворити звукову форму цього топоніма саме в українському варіанті вимови.

Суверенонім Галицько-Волинське князівство, що належить до термінів-реалій східнослов'янської історії, транскодується адапти-

вно як Galician – Volhynian principality, де в назві спостерігається слов'янська основа і характерний для англійської мови суфікс. Той же підхід ми бачимо і в перекладі сувереноніма Київська Русь, де англійський номен Kіevan Rus так само містить слов'янські основи і англійський суфікс. Антропонім Данило Галицький в перекладі Danylo of Halych зберігає українську транскрипцію, але набирає морфологічних ознак англійської мови. Англійські суфікси також спостерігаємо у відтворення слов'янських етнонімів або етнонімів, дотичних до слов'янської історії, наприклад: *слов'янські племена – Slavic or Slavonic tribes* [20, с. 5, 10], *трипільці – Trypillians*, *половці – Polovtsians* [20, с. 3], *поляни – Polianians*, *дреговичі – Drehovichians* [20, с. 9].

Іншими способами відтворення українських історичних онімів-реалій є калькування, наприклад, етнонім *чорні клобуки – «the Black Coats»* [20, с. 28] або мікротопонім *Десятинна церква – the Church of the Tithes* [20, с. 6], описовий переклад, наприклад, вже згадуваний топонім *Північне причорномор'я – the lands to the North of Asia Minor* [20, с. 23] та комбіновані способи перекладу, які поєднують транскодування з калькою або описовим перекладом. Прикладами першого комбінованого підходу є: мікротопонім *Товста могила – Tovsta Mohyla (literally «Fat Grave»)* [20, р. 20], суверенонім *Малоросія – «Little Russia» (Malorossiya)* [20, с. 5], етнонім *білоруси – Belorussians or «White Rus»* [20, с. 8]. Прикладом другого підходу є топонім *Залісся – Salissye (land behind the forest)* [20, с. 10].

При цьому треба відмітити, що серед способів перекладу онімів-реалій транскодування за числом значно переважає всі інші підходи і часто навіть не містить суттєвої адаптації, наприклад: топоніми *Задоницина – Zadonshchina* [20, с. 2], *Тмуторокань – Tmutorokan* [8, с. 3], *Галич – Halych*, *Путівль – Putivl*, *Владимир – Vladimir(city)*, етноніми *чудь – Chud*, *весь – Ves*, *мурома – Muroma* [19, с. 11], теоніми *Перун – Perun*, *Хорс – Khors*, *Дажбог – Dazhboh*, *Стрибог – Stryboh*, *Мокоша – Mokosha*, міфоніми *Кий – Kyi*, *Щек – Shchtek*, *Хорив – Khoryuv*, *Либідь – Lybid* [19, с. 32] та інші.

Серед історичних онімів-реалій окремою цікавою групою постають хрематоніми, що позначають витвори духовної культури народу, до яких відносимо і назви унікальних писемних пам'яток, зокрема літературних творів, які є одним із найважливіших джерел історичної науки, наприклад: *«Слово о полку Ігоревім» – «The Song*

of the Ihor's Campaign» [20, с. 336] або інший більш поетичний варіант перекладу з використанням архаїчної лексики «*The Lay of Ihor's Host*» [20, с. 1], «*Повість временних літ*» – «*the Tale of Bygone Years*» (also known as the *Primary Chronicle*) [20, с. 9], *Руська правда* – «*Law of Rus*» (*Ruska Pravda*), *Іпатський літопис* – "*The Hypatian Codex*" *chronicle* [20, с. 9]. Як бачимо, відтворення хрема-тонімів часто поєднує в собі елементи буквального перекладу, транскодування та тлумачення.

Антропоформули як різновид антропонімів перекладаються в комбінований спосіб і мають усталений переклад, наприклад: *Володимир Великий* – *Volodymyr the Great*, *Ярослав Мудрий* – *Yaroslav the Wise*.

Завершуючи огляд перекладів історичних онімів, можна зробити висновок, що оніми-реалії перекладаються переважно транскодуванням, калькуванням або описовим перекладом або ж шляхом комбінуванням зазначених методів. Що ж стосується неетнос-специфічних історичних онімів, то для них, як правило, вже існують традиційні англо-мовні відповідники і завданням перекладача є їх ідентифікація в корпусах паралельних текстів та іншої довідкової літератури.

Крім історичних онімів, у досліджуваних текстах ми також ідентифікували історичні терміни на позначення: 1) соціально-військових понять, а саме соціального стану, військової ролі, титулів та посад (при княжому дворі); 2) предметів та об'єктів матеріальної культури; 3) суспільно-історичних та релігійних явищ та процесів. Здебільшого такі номени є етноспецифічними, характерними для історії України або східнослов'янських народів, історію яких неможливо відділити від історії України, тобто відносяться до термінів-реалій, але є і певна менша за чисельністю частина номенів, які позначають відносно універсальні поняття, характерні для історії Європи в цілому. До останніх належать вже згадувані вище: *князь* – *prince*, *княжий двір* – *royal court*, *удільна роздробленість* – *feudal fragmentation*, *літопис* – *chronicle*, *боляри* – *feudal lords*. В контексті саме української історії ці поняття мають, як уже зазначалося, певну етнічну специфіку, ступінь якої може значно варіюватися і досягати тієї міри, коли номени на позначення цих понять перетворюються на історичні терміни-реалії. І тільки історики можуть із впевненістю стверджувати, наскільки етноспецифічними є певні поняття, а точніше для якого саме географічного ареалу або періоду історії вони є виключно характерними. Тому в

нашій розвідці цей розподіл історичних номенів є лише умовним і основна увага була приділена підходам до відтворення такої історичної термінології в перекладі.

Як уже зазначалося, номен на позначення соціально-військових понять становлять доволі велику і важливу групу історичної термінології, без якої будь-який історичний опис є практично неможливим. З огляду на особливості історичного періоду, описуваного в досліджуваних текстах, поняття титулу, посади, чину при княжому дворі, або ж соціального стану часто є невід'ємним від військової ролі, а тому номен на їх позначення ми об'єднали в одну групу. Наприклад, тісний зв'язок дружини і князя як правителя держави на ранніх етапах існування давньоруської держави знайшов втілення в конкретному терміні, який характеризує цей період розвитку державності, а саме «дружинна форма держави» [15, с. 187], звідкіля витікає ідіосинкратичний характер військових понять і понять на позначення соціального стану, титулів чи посад при княжому дворі. Сам термін «дружина» пропонуємо відтворювати в комбінований спосіб, а саме комбінованою реномінацією: *дружина – druzhyna, a royal troop*. Аналоговий переклад «*militias (druzhyuna)*», який знаходимо в деяких англomовних джерелах [19, с. 9], є, на наш погляд, невдалим, адже цим словом можуть називатися несанкціоновані владою формування, що складаються з озброєного населення на протигагу регулярній армії. Застосування ж комбінованої реномінації, з нашого погляду, є вмотивованим, оскільки такий підхід передає специфіку давньоруської історії в транскодованій частині, а також значення номена шляхом опису. Іншими прикладами такого підходу є пропонувані нами варіанти перекладів: *грудь – hryd, member of the royal troop, отрок – otrok, personal royal guard, снузник – snuznyk, a member of the cavalry, смерд – smerd, a peasant*. Інші ж соціально-військові номен універсального характеру можуть мати еквівалентний переклад, наприклад, *рать (військо) – troop, вої – warriors, дворяни (до яких входили і воїни) – courtiers, панпріціам – patricians* тощо. Поняття на позначення вищих чинів княжого двору є нечіткими порівняно з наведеними вище прикладами, адже вони «не були закріплені владою за тими чи іншими особами (їм давалися лише відповідні доручення)» [15, с. 305]. Тому номен на позначення цих понять є складними для відтворення в описовій частині комбі-

нованої реномінації і можуть бути спірними і неточними. Саме тому перекладач повинен приділити особливу увагу їх семантиці. Ми пропонуємо наступні варіанти відтворення таких номенів: *дворський* – *dvorsky, the highest ranking officer of the royal court*, *тисяцький* – *tusyatsky, the second highest ranking officer of the royal court*, *кормильчич* – *kormylchich, a noble mentor to the heir to the throne*, *печатник* – *pechatnyk, the keeper of the royal seal, a chancellor*. Останній номен може допускати аналоговий переклад, виходячи із тлумачення цього терміна, яке надається істориками, а саме «хранитель княжої печатки, канцлер, один із найвищих чинів двору государя» [15, с. 278]. Усі названі вище високі чини княжого двору могли виступати за необхідністю на чолі княжого війська в ролі воеводи. Останній історичний термін пропонуємо перекладати виключно як «military leader», адже будь-які спроби аналогового перекладу, наприклад, словом «warlord», можуть призвести до викривленого розуміння українського історичного терміна, адже під словом «warlord» відносно середніх віків розуміли феодала, який мав повний військовий, економічний і політичний контроль на своїх землях і часто вступав у конфлікт із центральною владою.

Історичні терміни на позначення об'єктів і предметів матеріальної культури та суспільно-історичних і релігійних явищ, процесів відбивають здебільшого поняття універсального характеру, що зумовлює існування відповідних англomовних еквівалентів, наприклад: *артефакт* – *artefact*, *скарб* – *hoard*, *погребальна камера* – *burial chamber*, *дощечка (для письма)* – *tablet*, *вівтар для жертвоприношень* – *sacrificial altar*, *святилище* – *shrine*, *наручник (збруї)* або *браслет вище ліктя* – *armlet*, *тризна* – *funeral feast*, *хрещення* – *baptism*. У разі якщо терміни цієї групи є етноспецифічними, то їх відтворення зумовлює необхідність тлумачення, наприклад, *кургани* – *burial-graves*, *береста* – *birch bark document*, *змійовик* – *amulet charm of a round shape*, *собор* – *a church council*, *віче* – *a local popular assembly*.

Висновки. Проведене дослідження вживання історичних термінів в англomовному та україномовному дискурсі, а також аналіз відтворення українських історичних термінів в англomовних текстах свідчить про правомірність поділу цієї галузевої термінології з перекладознавчого погляду на дві великі групи: історичних термінів універсального характеру і історичних термінів-реалій. Перша група, незалежно від класу позначуваних понять, має відповідники в двох

мовах, до яких належать, зокрема, інтернаціоналізми та кальки. Друга група українських історичних термінів-реалій переважно відтворюється методом комбінованої реномінації або виключно в описовий спосіб. Спроби аналогового перекладу в досліджуваному матеріалі були нечисельними і не завжди вдалимими з огляду на етноспецифічний характер описуваного історичною наукою матеріалу в цілому. Тож про аналоги можна говорити хіба що в близькоспоріднених мовах та культурах, до яких не належать германські та слов'янські мови. Перспектива дослідження цієї терміносистеми вважається в подальшій розробці їх категоризації та широкому комплексному дослідженні вживання історичних термінів в англomовному та україномовному дискурсі в різних підстилях та жанрах. Подальше дослідження їх способів перекладу та наукових принципів створення двомовних словників історичних термінів, без сумніву, знайде своє практичне застосування в укладанні таких словників та практиці перекладу наукових історичних текстів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Зорівчак Р.П.* Реалія і переклад. На матеріалі англomовних перекладів української прози. Львів: Видав. при Львів. ун-ті, 1989. 215 с.
2. *Зубко А.* Українська ономастика: здобутки та проблеми. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/32501/19-zubko.pdf>.
3. *Кияк Т.Р., Огуй О.Д., Науменко А.М.* Теорія та практика перекладу (німецька мова). Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Вінниця: Нова книга, 2006. 592 с.
4. *Коваленко О. В.* Использование историзмов в романах В. Скотта. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки.* Філологічні науки. Мовознавство. 2011. № 5 (ч. 2). С. 60–64.
5. *Коваленко О. В.* Стилистические функции жанрово-маркированной лексики исторических романов В. Скотта. *Мова і культура.* К., 2002. Вип. 2. Т. 4/1. С. 137–143.
6. *Кочерган М. П.* Вступ до мовознавства. 2 вид. К. : Академія, 2005. 368 с.
7. *Лазарев О. В.* Проблема відтворення української історичної термінології у французькому тексті. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства.* Вип. 10. 2016. С. 90–92.
8. *Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П.* Українське термінознавство. Львів.: Світ, 1994. 216 с.

9. *Сливка М. І.* Функціонально-когнітивні відповідники українських історико-культурних реалій в англомовних виданнях. Автореф. ... канд. дис. Київ, 2008. – 15с.

10. *Томіленко Л.* Історизми й історичні терміни: до проблеми розмежування. III. *Функціональна семантика лексичних одиниць. Теорія номінації.* С. 132–137.

11. *Торчинський М. М.* Структура онімного простору української мови. Ч. II. *Функціонування власних назв.* Монографія. Хмельницький: ХНУ, 2009. 403 с.

12. Українська мова. Енциклопедія. К.: Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2000. 750 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. *Дейвіс Н.* Європа. Історія: Пер. з англ. К., 2000. 1540 с.
2. *Казакевич Г. М.* Кельти: традиційна культура та соціальні інститути. К.: Фітосоціоцентр, 2006. 260 с.
3. *Котляр М.Ф., Ричка В.М.* Княжий двір Південної Русі X–XIII ст. К.: Наукова думка, 2008. С. 183–355.
4. *Davies, N.* Europe. A History. Pimlico, 1997. 2223 p.
5. *Hrushevsky M.* History of Ukraine-Rus'. Volume 1: From Prehistory to the Eleventh Century. Alberta: University of Alberta Press, 1997. 602 p.
6. *Kubiyovych V., Struk D.* Encyclopedia of Ukraine. Toronto: University of Toronto Press, 1984.
7. *Nahaylo, B.* The Ukrainian Resurgence. London: Hurst & Company, 1999. 608 p.
8. *Wilson, A.* The Ukrainians. Unexpected Nation. USA: Yale University Press, 2002. 380 p.

Liudmyla SLAVOVA, Dr. habil., Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv
ORCID: 0000-0001-8035-1801
Maryna VOZNA, PhD., Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv
ORCID: 0000-0001-6339-93

ETHNIC AND CULTURAL NATURE OF HISTORICAL - TERMINOLOGY: THE COMPARATIVE AND TRANSLATION ASPECTS (based on historical terms of antiquity and Old Rus period)

The article looks into the comparative and translational aspects of historical terms as a group of special professional words used by historians in both

English and Ukrainian academic texts to describe one particular period in Ukrainian history, that of antiquity and Old Rus. Different groups of historical terminology were identified in original Ukrainian and English texts on this period, such as proper names, names to denote items of material culture, social and military status, rank at the royal court, social and religious processes and phenomena. Particular attention was given to those names that denote culture- and period-specific concepts of the described time-period in Ukrainian history. English translations of Ukrainian historical terminology were studied based on non-numerous existing translations from Ukrainian, which were then compared to the approaches used by native English-speaking academics. For those concepts where no equivalents could be found, the authors have offered their own translations. Conclusions were made about the prevailing methods of rendering different classes of historical terms into English, including culture-specific terms which were found in each terminological group. Such culture-specific Ukrainian terminology is rendered into English predominantly via combined renomination, which combines phonological and/or orthographic adaptation and description or via description only. Other methods have been discussed, such as translation by equivalent, loan translation and analogous translation, which were applied to both non-culture specific and culture-specific terminology. Identifying a lexical unit as belonging to one of those groups helps with determining its translation method. Conclusions have been drawn about the general nature of historical terminology, which from the translation point of view can be divided into two big groups: terms denoting universal historical notions and culture-specific historical terms.

Keywords: *Old Rus period, historical terminology, culture-specific terms, equivalent, combined renomination, descriptive translation, analogous translation.*

REFERENCES

1. Zorivchak, R.P. (1989). *Realiya i Pereklad*. Lviv: vydavnytstvo Lvivskoho Universitetu.
2. Zubko, A. (2000). *Ukrayinska onomastyka: zdobutky ta problem*. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/32501/19-zubko.pdf>.
3. Kiyak T.R., Ohuy O.D., Naumenko A.M. (2006). *Teoriya ta praktyka perekladu (nimetska mova)*. Vinnytsya: Nova Knyha.
4. Kovalenko, O.V. (2011). *Ispolzovaniye istorizmov v romanakh V. Skotta*. *Naukovy Visnyk Volynskoho Nationalnoho Universytetu imeni Lesi Ukrainky. Filolohichni Nauky. Movoznavstvo*, 5. P. 60-64.

5. Kovalenko, O.V. (2002). Stilisticheskiye Funktsiyi Zhanrovo-Markirovannoy Leksiki Istoricheskikh Romanov V. Skotta. *Mova i kultura*, 2, 4/1. P. 137-143.
6. Kocherhan, M.P. (2005). *Vstup do movoznavsya*. Kyiv: Akademiya.
7. Lazarev, O. (2016). Problema vidtvorenniia ukrayinskoyi istorychnoyi terminolohiyi u frantsuzkomu teksti. Aktualni problemy filolohiyi ta perekladoznavstva, 10. P. 90-92.
8. Panko, T.I., Kochan I. M., Matsuyk H.P. (1994). *Ukrayinske terminoznavstvo*. Lviv: Svit.
9. Slyvka, M.I. (2008). *Funktsionalno-kohnytyvni vidpovidnyky ukrayinskykh istoryko-kulturnykh realiy v anhlomovnykh vydannyakh*. Avtoref. kand.dyssert. Kyiv.
10. Tomilenko, L. (2013). Istoryzmy i istorichni terminy: do problemy rozmezhoovannya. *Naukovi Zapysky Vinnytskoho Univesytetu imeni Mykhaila Kotsyubynskoho. Filolohiya. Movoznavstvo*, 17. P. 132-137. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_filol_2013_17_28
11. Torchinsky, M.M. (2009). *Struktura Onimnoho Prostory Ukrayinskoyi Movy. Funktsionuvannya vlasnykh nazv*. Khmelnytsky: Vydavnytstvo Khmelnytskoho Universitetu.
12. *Ukrayinska mova. Entsiklopediya* (2000). Kyiv: Ukrayinska Entsiklopediya imeni M.P. Bazhana.

SOURCES

1. Davies, N. (2000). *Yevropa. Istorya*. Per. z angl. Kyiv.
2. Kazakevich, H.M. (2006). *Kelty: traditsiyna kultura ta sotsialni instytuty*. Kyiv: Fitosotsiotsentr.
3. Kotlyar M.F., Rychka B.M. (2008). *Knyazhiy Dvir Pivdennoyi Russi X–XIII st.* Kyiv: Naukova Dumka.
4. Davies, N. (1997). *Europe. A History*. Pimlico.
5. Hrushevsky M. (1997). *History of Ukraine-Rus'*. Volume 1: From Pre-history to the Eleventh Century. Alberta: University of Alberta Press.
6. Kubiiovych V., Struk D. (1984). *Encyclopedia of Ukraine*. Toronto: University of Toronto Press.
7. Nahaylo, B. (1999). *The Ukrainian Resurgence*. London: Hurst & Company.
8. Wilson, A. (2002). *The Ukrainians. Unexpected Nation*. USA: Yale University Press.

Дата надходження до редакції – 24.11.2021
Дата затвердження редакцією – 10.12.2021